

ği iddia edilmiş olur. Ona göre Kur'an'ın gerçek anlamda i'cazı, haiz olduğu fesahat ve belâgattan kaynaklanmaktadır. Bu fesahat ile belâgat, nâzil olduğu gibi aynen muhafaza edilen nazımın içinde bulunmaktadır. Nazım ise lafızlar arasındaki "üslûp ilişkisi"nden ibarettir (daha geniş bilgi için bk. İ'CAZ).

Eserleri. 1. *Esrârü'l-belâğa**. Kendisinden önceki çalışmalardan faydalanarak belâgat ve şiirin belli başlı meselelerini ana hatları ile ortaya koyduğu bir eserdir. 2. *Delâ'ilü'l-i'câz**. Bu da Kur'an-ı Kerim'in i'cazının nazımda olduğunu söyleyerek birçok belâgat konularını işlediği orijinal bir eserdir. 3. *er-Risâletü's-şâfiye*. Kur'an-ı Kerim'in i'cazına dair olan bu risâlenin *Delâ'ilü'l-i'câz*'dan daha önce yazıldığı tahmin edilmektedir. İlk iki kitapta olduğu gibi bunda da nazım görüşü ağırlıklı olarak işlenmektedir. Eser, Muhammed Halefullah ve Muhammed Zağlül Sellâm tarafından Rummânî ve Hattâbî'nin aynı konuya dair iki risâlesiyle birlikte tahkik edilerek *Şelâşü resâ'il fi i'câzi'l-Kur'an* adıyla neşredilmiştir (Kahire 1956). 4. *el-'Avâmilü'l-mi'e** (*Mi'etü 'âmil*). Kelime ve cümlelerin i'rabına tesis eden yüz âmilden (bk. AVÂMİL) bahseden gramer kitabıdır. 5. *Kitâbü'l-Cümel*. Müellif, gramere dair muhtasar bir kitap olan ve *el-Cürcâniyye* diye de bilinen bu eseri *et-Telhîş* adıyla kendisi şerhetmiştir. Eserin diğer şârihleri arasında Ebû Muhammed Abdülâh b. Ahmed el-Haşşâb, İbnü'l-Uşfûr, Muhammed b. Ebü'l-Feth b. Ebü'l-Fazl el-Ba'î, Muhammed b. Ahmed el-Kayserî, Trablussam Kâdikudâtî Ahmed b. Şerefüddin es-Seâlibî ve Âşık el-İznîkî gibi âlimler vardır. *Kitâbü'l-Cümel* Ali Haydar tarafından tahkik edilerek neşredilmiştir (Dimaşk 1972). 6. *el-Muhtâr min şî'r (min devâvîn) el-Müte-nebbî ve'l-Buhtürî ve Ebi Temmâm*. Adı geçen üç şairin şiirlerinden derlenmiş bir antoloji olup Abdülâzîz el-Meymenî tarafından Abdülkâhir el-Cürcânî'ye ait bazı şiirler, Efvehü'l-Evdî, Şenferâ'l-Ezdi divanları ve az bilinen dokuz kaside ile birlikte *et-Tarâ'ifü'l-edebiyye* mecmuasında neşredilmiştir (Kahire 1973). 7. *Kitâbü'l-Muktesid (Muktaşad veya Muktaşad) fi şerhi'l-İzâh*. Ebû Ali el-Fârisî'nin nahve dair *el-İzâh* adlı eserine yazdığı otuz ciltlik *el-Muğni* adlı şerhin üç cilt halinde hulâsasıdır. Ayrıca *el-İzâh*'ı *el-İcâz* adıyla da ihtisar etmiştir. Kâzım Bahr el-Mercân tarafından tahkik edilen eser iki cilt olarak neşredilmiştir (Bağdat 1982). 8. *et-Te-*

timme fi'n-nahv. Târik Necm Abdülâh tarafından tahkik edilerek neşredilmiştir (Mekke 1405/1985). 9. *Kitâb fi't-taşrif*. Bazı kaynaklarda *el-'Umde fi't-taşrif* adıyla zikredilen eserin Süleymaniye Kütüphanesi'nde (Lâleli, nr. 3740/3) bir nüshası bulunmaktadır. 10. *Muhtârü'l-ihtiyâr fi fevâ'id mi'yâri'n-nüzzâr*. Bedî ve beyân ile kafiyeye dair olan eserin Köprülü (nr. 1392) ve Süleymaniye (Fatih, nr. 4094) kütüphanelerinde birer nüshası vardır.

Abdülkâhir el-Cürcânî'nin hayatından bahseden kaynaklarda onun ayrıca, *Derrecü'd-dürer* (Kur'an tefsiri); *Şerhu sûretü'l-Fâtîha*; *Kitâbü'l-'Arûz*; *el-Mu'tazid*; *el-Mesâ'ilü'l-müşkile* ve *el-Miftâh* gibi eserlerinden de söz edilmektedir.

BİBLİYOGRAFYA :

Bâküllânî, *İ'câzü'l-Kur'an* (nşr. Seyyid Ahmed Sakr), Kahire 1963, s. 35; İbnü'l-Enbârî, *Nüzhetu'l-elibbâ* (nşr. Muhammed Ebü'l-Fazl), Kahire 1386/1967, s. 363-364; Yâkût, *Mu'cemü'l-üdeba* (nşr. Ahmed Ferid Rifâî), Kahire 1355-57/1936-38, XIV, 16; İbnü'l-Kıftî, *İnbâhu'r-ruvât* (nşr. Muhammed Ebü'l-Fazl), Kahire 1369-93/1950-73, II, 188-190; Zehebî, *Âlâmü'n-nübelâ*, XVIII, 432-433; Kütübî, *Fevâtü'l-Vefeyât* (nşr. İhsan Abbas), Beyrut 1973-74, II, 369-370; Taşköprizâde, *Miftâhu's-sâ'ade* (nşr. Abdülvehhâb Ebü'n-Nür—Kâmil Kâmil Bekrî), Kahire 1968, I, 170, 177-178; Brockelmann, *GAL*, I, 341-342; *Suppl.*, I, 503-504; C. Zeydan, *Âdâb* (nşr. Şevki Dayf), Kahire 1957, II, 46; Serkis *Mu'cem*, 681; *Hediy-yetü'l-'arifin*, I, 606; Merâğî, *Târîhu 'ulümü'l-belâğa*, Kahire 1950, s. 100; A. Ahmed Bedevî, *Abdülkâhir el-Cürcânî ve cühüdühü fi'l-belâğati'l-'Arabiyye*, Kahire 1962; Şevki Dayf, *el-Belâğa tetavvür ve târîh*, Kahire 1965, s. 160-219; G. J. H. Van Gelder, *Beyond the Line*, Leiden 1982, s. 130-136; Ömer Ferrüh, *Târîhu'l-edebi'l-'Arabî*, III, 183-188; Abdülâzîz Abdülmü'tî Arefe, *Terbiyyetü'z-zevki'l-belâğî 'inde 'Abdülkâhir el-Cürcânî*, Kahire 1983; M. Kürd Ali, *Künâzü'l-eceddâ*, Dimaşk 1984, s. 248-251; Nasrullah Hacimüftüoğlu, *Fahreddin er-Râzî'nin Nihâyetü'l-icâz fi dirâyeti'l-i'câz'ın Edisyon Kriğiği ve Abdülkâhir el-Cürcânî'nin Belâğatla İlgili Eserlerinin Mukayesesi* (doktora tezi, 1987), Atatürk Üniv. İlahiyât Fak., s. 100 vd.; Max Weisweiler, "Abdalqâhir al-Curcânî's Werk Über Die Unnachahmlichkeit des Korans und Seine Syntaktisch-Stilistischen Lehren", *Oriens*, XI, Leiden 1958, s. 77-121; A. Hamdi el-Hûlî, "et-Tefsîrül-men-heci'inde 'Abdülkâhir el-Cürcânî", *ed-Dâre*, VII/4, Riyad 1983, s. 36-50; Gazzâlî Harb, "Mîne'l-Ârâ'î'l-lügaviyye ve'n nahviyye li-'Abdülkâhir el-Cürcânî", *ed-Dâre*, IX/3, Riyad 1984, s. 68-80; Nasr Ebü Zeyd, "Mefhûmü'n-naẓm 'inde 'Abdülkâhir el-Cürcânî, kırâ'e fi dav'î'l-üslûbiyye", *Fuṣūl*, V/1, Kahire 1984, s. 11-24; D. Osman Muvâfî, "Mevkiḫü 'Abdülkâhir el-Cürcânî min kaẓıyyeti'l-ma'nâ", *ed-Dâre*, XIII/3, Riyad 1987, s. 20-42; K. Abu Deeb, "al-Djurdjâni", *EI² Suppl.* (İng.), s. 277-278; a.mlf., "Abd al-Qâher Jorjâni", *Elr.*, I, 134-137.

ABDÜLKAYS (Benî Abdülkays)

(بنو عباقيس)

Bahreyn dolaylarında yaşayan ve Hz. Peygamber zamanında müslüman olan büyük bir Arap kabilesi.

Kabilenin atası olan Abdülkays'ın nesebi Adnân'a varır ve onda Hz. Peygamber'in nesebi ile birleşir. Bu kabile mensuplarına Abdî, Kaysî, Abdükaysî veya Abkasî de denilir. Önceleri Tihâme'de yaşamakta olan Abdülkaysoğulları, sonradan Bahreyn ve Uman bölgelerinin sahil ve iç kısımlarına dağılarak kısmen yerleşik, kısmen de göçebe olarak Bekir b. Vâil, Temîm ve Kinde kabileleri arasında yaşamaya başladılar. Bu sırada Güney İran'a birçok akınlar düzenlediler. Sâsânî hükümdarı II. Şapur iktidara gelir gelmez onları cezalandırmak için seferber oldu ve sevkettiği orduyla Arabistan ve Suriye'nin büyük bir kısmını tahrip ettiği gibi Abdülkays'e mensup pek çok kişiyi de öldürttü. Bölgede bulunan diğer Arap kabileleri yanında İranlı Mecûsîler, bir kısım yahudi ve hıristiyan zümrelerle de iç içe yaşayan Abdülkaysoğulları, İslâmiyet'in ortaya çıkışı sırasında Sâsânî hâkimiyeti altında bulunuyorlardı. Muşakkar'da Zül'lebâ adlı bir puta tapan bu kabilenin bir bölümü de hıristiyanlığı kabul etmişti. Bahreyn nüfusunun çoğunluğu bu kabileye mensuptu.

Abdülkaysoğulları'nın Hz. Peygamber ile temasları ve müslüman olmalarına dair haberler oldukça karışıktır. Başta Bahreyn olmak üzere Fırat kıyılarından Arabistan ortalarına kadar uzanan geniş bir sahaya yayılmış bulunan bu kabile mensuplarından bazıları, güvenilir bir rivayete göre, Uhd Gazvesi sırasında bir kervanla Medine'ye gelmiş ve Hz. Peygamber'le ilk defa o zaman görüşmüşlerdir. Daha sonra Benî Müstalik Gazvesi sırasında Resûlullah ile karşılaşan bazı Abdülkaysîler de müslüman olmuştur. Hz. Peygamber'in davet mektubu üzerine bu kabileyi temsil eden yirmi kişilik bir heyet, 629 yılında Medine'ye geldi. Alınıdaki derin bir yara izi sebebiyle el-Eşec diye meşhur olan Abdullâh b. Avf başkanlığındaki bu heyetkiler, Remle bint Hâris'in evinde misafir edildiler ve Medine'de kaldıkları on gün içinde Hz. Peygamber'i yakından tanıma fırsatını buldular. Kur'an-ı Kerim'i ve İslâm dininin esaslarını öğrendiler. Nübüvvetten önce Muşakkar

ve Debâ panayırına katıldığı için bölgeyi ve insanlarını tanıyan Hz. Peygamber, heyetle yakından ilgilendi. Yüzü çirkin olan Eşecce'e, "Sende Allah'ın sevdiği iki meziyet var: hilm ve hayâ" diyerek iltifatta bulundu (bk. Müslim, "İmân", 25, 26). Ayrıca ashâbı heyet mensuplarına hediye vermeye teşvik etti. Kendilerine de namaz kılmalarını, zekât vermelerini, ramazan ayında oruç tutmalarını ve ganimet mallarının beşte birini beytül-mâle ayırmalarını emretti. Câhiliye devrinde şarap için kullanılan, topraktan ve ağaçtan yapılmış kapları meşrubat için kullanmalarını da yasakladı. Buhârî'nin rivayet ettiği bir hadise göre, Mescid-i Nebevî'den sonra içinde cuma namazı kılınmasına müsaade edilen ikinci mescid, Abdülkaysoğulları'nın yaşadıkları Cüvâsâ şehrindeki camidir (bk. Buhârî, "Meğâzî", 69). Vergiler ve diğer hususlarla ilgili olarak Hz. Peygamber'in bu kabileye gönderdiği bazı mektuplar günümüze kadar ulaşmış bulunmaktadır (bk. M. Hamîdullah, *el-Veşâ'îku's-siyâsiyye*, s. 126-127).

Hz. Peygamber'in vefatından sonra ortaya çıkan irtidat olaylarında Abdülkaysoğulları İslâmiyet'te sebat ederek mürtedlerle savaştılar ve Uman'ın Debâ şehrinde irtidat eden Lakit b. Mâlik'in mağlûp edilmesini sağladılar. Ayrıca Mehre ve Yemen'deki isyanların bastırılmasında da faal rol oynadılar. Hz. Ömer'in halifeliği sırasındaki fetihlere katılan ve bilhassa Sâsânî İmparatorluğu'na karşı kazanılan zaferlerde büyük payları olan kabile mensupları, fetihlerden sonra, Bahreyn dışında Tevvez (Tevvez), Basra, Küfe, Musul, İsfahan ve Merv'e yerleştiler. Ayrıca Kuteybe b. Müslim'in Horasan'daki fetih harekâtına katılarak büyük yararlıklar gösterdiler. Abdülkaysoğulları, genellikle Hz. Ali taraftarı olup Cemel ve Siffin savaşlarında onun yanında yer aldılar. Bu kabileden Sa'saa b. Sûhân'ın Muâviye'ye muhalefeti, ayrıca Abdullah b. Cârûd'un Küfe ve Basralılar'ın başına geçerek Haccâc'a isyan etmesi ve Haccâc tarafından idam edilmesi gibi olaylar, kaynaklarda geniş bir şekilde yer almaktadır.

Güzel konuşmaları ve kahramanlıklarıyla bilinen Abdülkaysoğulları hakkında yazılmış müstakil kitaplar arasında, İbnü'n-Nedîm'in kaydettiğine göre (bk. *el-Fihrist*, 59), Ebû Ubeyde Ma'mer b. Müsennâ'nın *Kitâbü Haberî 'Abdîl-Kays* adlı eseri zikre değer bir kaynaktır.

BİBLİYOGRAFYA :

İbn Hişâm, *es-Sire* (nşr. Mustafa es-Sekkâ v.dğr.), Kahire 1375/1955, II, 575-576; İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ* (nşr. İhsan Abbas), Beyrut 1388/1968, I, 283, 314-315; IV, 360-362; V, 557-566; VII, 85-88, 131-134; İbn Habiş, *el-Muhabber* (nşr. Ilse Lichtenstadter), Haydarâbâd 1361/1942 — Beyrut, ts. (Dârü'l-Âfakî'l-cedîde), s. 314, 317; Buhârî, "İmân", 40; "Meğâzî", 69; Müslim, "İmân", 25, 26; İbn Kuteybe, *el-Ma'ârif* (nşr. Servet Ukkâşe), Kahire 1960, s. 338-339; Belâzûrî, *Fütûhu'l-büldân* (nşr. Selâhaddin el-Müneccid), Kahire 1956-60, I, 95 vd., 104; a.mlf., *Ensâbü'l-eshraf*, IV/1 (nşr. İhsan Abbas), Beyrut 1979, s. 102-103, 122-123; Taberî, *Târîh* (nşr. M. J. de Goeje), Leiden 1879-1901, I, 1736-1737, 1958-1961, 1979-1980, 1995-1996, ayrıca bk. *İndeks*; İbn Düreyd, *el-İstikâk* (nşr. Abdüsselâm M. Hârûn), Kahire 1378/1958, s. 14, 17, 24, 324-325; İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist* (nşr. Rızâ—Teceddüd), Tahran 1391/1971, s. 59; Ebû Ubeyd el-Bekrî, *Mu'cem me'sta'cem* (nşr. Mustafa es-Sekkâ v.dğr.), Kahire 1364/1945, I, 401, 402; İbn Hazm, *Cemhere* (nşr. Abdüsselâm M. Hârûn), Kahire 1962, s. 294-296; Sem'ânî, *el-Ensâb*, VIII (nşr. Muhammed Avvâme), Dimaşk 1976 — Beyrut 1400/1980, s. 355-364; Yâkût, *Mu'cemü'l-büldân*, Beyrut 1966, I, 346-349; II, 174-175; Kalkaşendî, *Nihâyetü'l-ereb*, Kahire 1959, s. 338; Aynî, *Umdu'tü'l-kârî*, İstanbul 1308-11, I, 352-362; Kehâle, *Mu'cemü' kabâ'ili'l-'Arab*, Beyrut 1402/1982, II, 726-727; M. Hamîdullah, *el-Veşâ'îku's-siyâsiyye*, Beyrut 1969, s. 126-127; a.mlf., *İslâm Peygamberi* (trc. Salih Tuğ), İstanbul 1980, I, 63, 409, 410-411, 433-440; M. Asım Köksal, *İslâm Târîhi*, İstanbul 1978, VIII, 545-553; Reckendorf, "Abdülkays", *IA*, I, 88-89; W. Caskel, "Abd al-Kays", *El²* (Fr.), I, 74-76.

MUSTAFA FAYDA

ABDÜLKERİM b. ACRED

(عبدالكريم بن عجرد)

Hâricî fırkalarından

Acârîde'nin reisi

(bk. ACÂRİDE)

ABDÜLKERİM-i BUHÂRÎ

(عبدالكريم بخاري)

(ö. 1830'dan sonra)

Buharalı seyyah ve tarih yazarı.

Hayatı hakkında ayrıntılı bilgi yoktur. Muhtemelen 1760'larda Buhara'da doğdu. On altı yaşında iken Keşmir'e gitti ve Herat, Kandeher, Kâbil, Peşâver, Muzafferâbâd yoluyla geri döndü. İkinci ve uzun seyahatini 1789'da gerçekleştirdi; Kâşgar, Yarkent, Tibet ve Keşmir'i dolaştı. 1799'da Buhara'ya sığınan ve

sekiz ay burada kalan Şah Mahmud Dürrânî'ye intisap etti. 1804'te Rusya'ya giden Buhara elçilik heyetinde önemsiz bir görev aldı. Petersburg'ta dokuz ay kaldıktan sonra Moskova-Astrahan yoluyla geri döndü. Dönüş sırasında Hîve'de iken Hîve hanının Buhara'ya karşı bir çapul seferi düzenlemek için yaptığı hazırlıklara şahit oldu. Bu durumu Buhara Emîri Haydar Han'a bildirdi ise de buna gereken önem verilmedi. 1807 Ekimi başlarında Mirza Muhammed Yûsuf'un başkanlığındaki Buhara elçilik heyeti ile Rusya-Romanya üzerinden İstanbul'a geldi. Heyetin burada bulunduğu ilk yıl içinde eşi vebadan ölünce yeniden evlendi ve İstanbul'a yerleşti. 1830'dan sonra hakkında herhangi bir bilgi rastlanmamış olması, onun bu tarihlerde öldüğünü düşündürmektedir.

Abdülkerim asıl şöhretini Orta Asya tarihi üzerine yazdığı Farsça eseriyle yapmıştır. İstanbul'da bulunduğu sırada kaleme aldığı eserini, kendisini devamlı teşvik eden ve büyük yardımlarını gördüğü Sadâret teşrifatçısı Ârif Bey'e ithaf etmiştir. Eserinde Orta Asya'nın Buhara, Hîve, Hokand, Afganistan ve Keşmir gibi bölgelerinin coğrafi durumları ve tarihî olayları hakkında dikkate değer bilgiler verir. Bu bilgiler doğrudan doğruya kendisinin şahsî gözlemlerine dayandığı için esere orijinal bir nitelik kazandırmıştır. Müellif özellikle Buhara ve çevresindeki hadiselerle ağırlık vermiş, Orta Asya hanlıklarının baş düşmanının Rusya olduğu üzerinde önemle durmuştur. Ayrıca, Buhara hükümdarlarından Muhammed Ma'sûm Han ile Haydar Han, Hîve hanlarından Seyyid Ebûlgâzî Bahâdır Han ve Hokand hanlarından Âlim Han devirleri ile Ahmed Şah Dürrânî'den itibaren Afganistan tarihi hakkında önemli bilgiler vermiştir. Yer yer ifade bozukluklarına rastlanan eserde bazı Türkçe kelimeler de bulunmaktadır.

Eserin Ârif Bey'in terekesinden çıkan tek nüshası, Fransızca tercümesi ile birlikte Paris'te neşredilmiştir (*Histoire de l'Asie Centrale par Mir Abdoul Kerim Boukhary. Afghanistan, Boukhara, Khiva, Khoqand depuis les dernieres années du regne de Nadir Chah (1153), Jus'q'en 1233 de l'Hégire, (1740-1818 A. D.)*, Ed. Ch. Schefer, Paris 1876, Publications de l'École des Langues Orientales vivantes, 1e série, I-II : Repr. Amsterdam 1970).